

СРЕДЊОВЕКОВНА КЊИЖЕВНОСТ И САВРЕМЕНА УМЕТНОСТ – „НЕСЛИЧНЕ СЛИЧНОСТИ”

(Ирена Шпадијер. *Живо средњовековље: од рукописних књиџа до њокрејних слика*. Лозница: Карпос, 2025, 230 стр.)

Релативно скромне издавачке продукције, али значајног доприноса у неговању историје културе, издавачка кућа „Карпос” из Лознице годинама уназад објављује запажена дела из хуманистичких наука, како преводе тако и студије и монографије домаћих аутора. Протекле 2025. године објавили су научну студију *Живо средњовековље* Ирене Шпадијер (1960), редовног професора Филолошког факултета у Београду и ауторке бројних радова из области историје, поезике и текстологије средњовековне књижевности. Узимајући као својеврсни мото реченицу из култног романа *Име руже* Умберта Ека, да „свако има своју сопствену, обично искварену, представу о средњем веку”, Шпадијер анализира одређене сегменте и специфичности средњовековне књижевности, као и материјалну културу која је одликује и истражује њене утицаје на савремену филмску уметност. Како истиче у „Уводу”, критеријуми које је сама себи поставила приликом писања представљали су изазов за њу као научницу, најпре када је реч о обиму и избору конкретних дела која се анализирају, али и када је у питању разумљивост садржаја, јер је књига намењена ширем читалаштву.

У првом поглављу ауторка појашњава којим се хронолошким међама руководила, полазећи од основног питања када средњи век тачно почиње и наводећи различите одговоре историчара. Она наглашава да је њен поглед у средњовековље (поетски назив за средњи век) уперен са Балкана и да је, узимајући у обзир то да је стара српска књижевност била под непосредним „озрачјем” византијске цивилизације, управо византијска епоха, односно њена уметност и књижевност, узета за „својеврсну парадигму” средњовековља, уз напомену да није стављен знак једнакости између Византије и средњег века.

У другом поглављу ауторка пружа увид у процес настанка средњовековне књиге: како је књига изгледала, на чему се и како писало, ко су били средњовековни писари, ко је читао књиге и шта се подразумевало под писменошћу. Она наводи који су материјали коришћени за писање (пергамент и хартија), као и писаћи

прибор: шестар, лењир, хараксало, шилце. Такође, пружа увид у начине на које се писало и истиче улогу и значај писара – тих „марљивих посленика писане речи”. Описује и рад средњовековних скрипторија, уз навођење већ познате чињенице да су се у средњем веку највише писале богослужбене књиге, као и оне са теолошком садржином. Посебно потпоглавље је посвећено тројници писара чији примери откривају и историјске прилике у којима су живели и радили: Теодору Граматику, Иноку из Далше и Владиславу Граматику. Осим што пише о настанку средњовековне књиге, ауторка истражује и начине и врсте читања у средњем веку, наглашавајући да су књиге биле највише коришћене у верском животу: приликом појања на богослужењу, у манастирској трпезарији када се за време обеда читало житије светог на дан његовог помена, као и у келијама када су их монаси ишчитавали у тишини. Такође, И. Шпадијер пружа и сажет преглед књижевног живота Срба у том периоду, описујући организацију манастирских библиотека, с посебним освртом на деловање и стваралаштво деспота Стефана Лазаревића, великог поштоваоца књиге и писане речи, за време чије владавине је дошло до „процвата културе и уметности”. На крају, ауторка истиче значај рукописних зборника у којима се налазе појединачна дела, с обзиром на то да они представљају основни модалитет постојања средњовековне књижевности. Наглашава да се издваја једна врста кодекса који својом садржином представља „уникатне појаве” у рукописној традицији, а који су настајали по наруџбини, односно по жељи и укусу појединаца. Из богате рукописне традиције изабрала је неколико таквих специфичних кодексâ: *Бдински зборник* (састављен за бугарску царицу Ану), *Зборник Маре Љешиеве* (припаднице високог сталежа), *Горички зборник* (састављен од преписке Јелене Балшић и њеног духовника Никона Јерусалимца), *Зборници Владислава Граматика и Хиландар 505* – јединствени кодекс који представља својеврсну спону између српског средњег века и новог доба.

У трећем поглављу ауторка анализира однос средњовековља и савремене уметности, запажајући да уметнички токови XX и XXI века показују „нови сензибилитет” који својим решењима упућује на нека стара уметничка искуства. Ти токови нам пружају могућност проналажења сличних поступака и схватања у епохи средњовековља и у књижевности савременог доба, и ауторка их одређује као „несличне сличности”, служећи се речима Псеудо-Дионисија Ареопагита. Она сматра да и средњовековна, као и уметност XX века, жели да „означи и недвосмислено упути на суштину и на унутрашњост” и стога тежи одређеном „схематизму”. У наставку, Шпадијер анализира савремена филмска остварења која имају специфичан однос према средњовековним делима: филм *Осврво* из 2006. године руског режисера Павела Лунгина и филм *Савршени дани* из 2023. године немачког режисера Вима Вендерса. Када је у питању први филм, ауторка се усредсређује на његову „недвосмислену хагиографичност”, коју је потврдио и сам режисер и истиче његову структуру која поштује одређена начела житијне композиције кроз лик оца Анатолија. Ауторка закључује да, иако ова прича јесте испричана хагиографским речником, она није типична хагиографија, већ пре „психолошка и егзистенцијална драма” која нуди одговоре на важна питања постојања човека. У другом филму који анализира, *Савршени дани*, Шпадијер уочава спону кроз лик

главног јунака Хирајаме, не само са зен-будизмом, већ и шире – са феноменом аскезе и хришћанског отшелништва. Наиме, Хирајама одлази из света благостања како би пронашао смисао сопствене егзистенције, испуњавајући дане рутинским и аутоматским радњама. Ауторка подсећа на чињеницу да је управо „бекство из света“ уобичајени топос хагиографске књижевности.

У четвртном поглављу анализирано је стваралаштво славног италијанског режисера Паола Сорентина, аутора две серије које су изазвале снажне реакције гледалишта – *Млади љаја* и *Нови љаја*, кроз „медиевистичке наочари“. Шпадијер уочава хагиографске, средњовековне теме у серији *Млади љаја*, иако су проблеми којима се она бави увек актуелни и универзални, што се најјасније очитује у главном лику – релативно младом, згодном и модерном папи Пију XIII. Наиме, његов животопис има основне карактеристике хагиографског наратива: посебност од малих ногу, различита искушења, способност чудотворења и светост. Наставак ове серије, *Нови љаја*, пак, доноси, осим религиозних тема, и једну нову – љубав. По ауторкином мишљењу, *Нови љаја* постаје „деконструкција хагиографског наратива“, јер папа Пије XIII престаје да буде „непоколебљиви борац за веру“ и надраста средњовековног јунака.

У последњем поглављу, које је насловљено као „Пронађено средњовековље“, ауторка напомиње да наслови њеног уводног и завршног поглавља подсећају на заглавља монументалног опуса Марсела Пруста, не само као омаж омиљеном писцу, већ и као уметнику који је схватао суштину и моћ човекове асоцијативности. Шпадијер наглашава значај научног рада и уметничке прозе још једног знаменитог светског књижевника – Умберта Ека – који је дубоко сагледавао однос средњовековља и модерног доба. У наставку, И. Шпадијер још једном даје одговор на питање „зашто средњи век“, кроз мишљење да управо средњи век на много начина антиципира страх и стрепњу савременог човека, али и његову потрагу за истином и смислом, која се у свим временима манифестује као чежња, као вера и као нада у неки други, паралелни свет.

На самом крају, ауторка открива да је идеја о књизи сазрела двадесет година и да је, иако се на разне начине појављивала у њеном стваралачком опусу, дуго чекала на целовито уобличење. Иако је несумњиво у питању научна студија из области историје културе и уметности, те садржи научни апарат: исцрпан списак коришћених извора и литературе, као и порекло илустрација, ово дело представља и штиво које је пријемчиво читаоцима различитог степена образовања и нивоа предзнања. Истовремено, оно може бити занимљиво не само проучаваоцима средњег века, већ и свим љубитељима слојевите и мисаоно провокативне савремене филмске уметности.

Весна Р. ЖИВКОВИЋ*

* Градска библиотека у Новом Саду, ORCID 0000-0002-6915-2622, vesna_zvkvc@yahoo.co.uk